

**СУЧАСНІ ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СФЕРИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті розглядаються ефективні форми і методи розвитку інтелектуальної сфери молодшого школяра на уроках навчання грамоти, серед яких важливе місце належить інтелектуальним іграм.

Проблема інтелектуального розвитку дітей в усі часи була актуальною і потребувала відповідних досліджень науковців. Це пов'язано з постійним зростанням вимог до системи освіти, що зумовлює необхідність зосередження уваги на таких проблемах навчання, які є ключовими з точки зору особистісного розвитку учня, забезпечення його неухильного прогресу й успішності в навчанні та реалізації власного потенціалу. Сьогодні затребуваною стає всебічно розвинена особистість, котра характеризується гнучкістю, оригінальністю мислення, самостійністю, ініціативністю, здатністю працювати і навчатися протягом усього життя.

Важливе значення для формування інтелектуальних умінь учнів має початкова школа, яка закладає фундамент для подальшої освіти й розвитку людини. Це вимагає спеціальної організації навчально-виховного процесу початкової ланки освіти, спрямованої на підтримку природної допитливості дитини, адекватний розвиток її пізнавальних можливостей і здібностей.

Психологами Б. Ананьєвим, Л. Виготським, Ж. Піаже, Л. Занковим, О. Леонтєвим, Н. Менчинською, С. Рубінштейном досліджувалась проблема формування інтелектуальних здібностей та розумового розвитку дітей. В. Сухомлинський, В. Безпалько, С. Гончаренко, О. Пехота багато уваги приділяли дослідженню й розробці ефективних засобів розвитку інтелектуальних здібностей, формуванню інтелектуально розвиненої особистості. Шляхи практичного вирішення проблеми формування інтелектуальних умінь пропонували методисти-філологи М. Вашуленко, Л. Скуратівський та ін.

Мета статті – розглянути особливості розвитку інтелектуальної сфери молодших школярів на уроках навчання грамоти.

Будь-яке дослідження передбачає визначення сутності базових понять. Ураховуючи це, ми зупинимося на цьому питанні докладніше. Першим таким поняттям вважаємо «інтелект». На сьогодні відомо кілька підходів до визначення його сутності. У тлумачному словнику сучасної української літературної мови інтелект визначається як «розум, здатність людини думати, мислити, рівень розумового розвитку» [2, с. 401]. У педагогічній енциклопедії «інтелект» (від лат. *intellectus* – пізнання, розуміння, розум) розглядається як розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекват-

* © Баклан Г. Л.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

но його відобразити й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати [5, с. 147-148]. Учені-психологи інтелект визначають як сталу структуру розумових здібностей індивіда; його ототожнюють із пізнанням узагалі, системою розумових операцій, пізнавальними здібностями людини, зі стилем і стратегією рішення проблем, когнітивним стилем як пізнавальним досвідом і ставленням до світу тощо [4, с. 119-121]. У багатьох дослідженнях наголошується, що розвиток інтелекту залежить від природних задатків, можливостей мозку й від соціальних факторів – активної діяльності та життєвого досвіду.

Виходячи з перелічених вище визначень, ми з'ясували, що інтелект як пізнавальна діяльність людини органічно поєднує в собі як уже набутий досвід (знання, розумові навички і вміння), так і здатність подальшого самостійного його набуття і творчого застосування на практиці. Тому обидві ці категорії не можуть розглядатися без урахування здібностей і певної обдарованості людини, її розумової працездатності, уміння творчо розв'язувати нові задачі, кмітливості, допитливості, мовленнєвої досконалості.

Наступним поняттям, яке потребує визначення, є «інтелектуальний розвиток». Під інтелектуальним розвитком розуміється рівень і швидкість розумових процесів: уміння порівнювати, дізнаватися, узагальнювати, робити висновки. Також до інтелектуального розвитку відносяться мовленнєвий розвиток і здатність до самонавчання. Усе це не зумовлено і заздалегідь не закладено в дитині: тільки від батьків залежить, як швидко вона навчиться самостійно мислити. Для вимірювання інтелекту й розумового опрацювання інформації потрібні так звані логічні операції мислення: аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, конкретизація тощо.

Отже, інтелектуальна сфера особистості забезпечує динамічне відображення дійсності та її перетворення, формування досвіду, побудову моделі світу, регуляцію діяльності. У цій сфері специфічно взаємодіють психічні процеси, забезпечуючи єдиний потік цілісної свідомої відображувальної та перетворювальної продуктивної діяльності.

Молодший шкільний вік – вік інтенсивного інтелектуального розвитку, основними ознаками якого є якість знань, уміння застосовувати їх на практиці, орієнтування в матеріалі, самостійне набуття знань, знаходження нових способів навчальної роботи, темп і легкість засвоєння нового матеріалу, міцність запам'ятовування, формулювання запитань, знаходження можливих способів розв'язування нетипових завдань.

Іншою важливою особливістю розвитку інтелекту молодшого школяра є: 1) засвоєння й активне використання мови як засобу мислення. Цей напрям пов'язаний із розвитком мовлення дітей, активним його використанням під час розв'язування

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

різноманітних завдань. Важливо навчити їх роздумувати вголос, словесно відтворювати думки і вербалізовувати (виражати в словах) процес та отриманий результат розв'язування задач і виконання вправ; 2) поєднання і взаємозбагачення всіх видів мислення: наочно-дійового, наочно-образного, словесно-логічного. З цією метою дітям пропонують завдання, для розв'язування яких необхідні одночасно і практичні дії, і вміння оперувати образами, поняттями, висловлювати судження на рівні логічних абстракцій; 3) виокремлення підготовчої та виконавчої фаз розв'язання завдання. На підготовчій фазі здійснюють аналіз його умов і виробляють план, на виконавчій реалізують його практично [1].

Розв'язання завдання відбору ефективних форм і методів розвитку інтелектуальної сфери молодшого школяра спонукає педагогів-науковців, діячів освіти до ґрунтовного історико-педагогічного аналізу, осмислення й творчого використання спадщини прогресивних педагогів минулого. Особливо цінним у цій площині є вивчення досвіду видатного українського педагога В. Сухомлинського про вплив слова на розумовий розвиток дитини. Крізь усі наукові праці В. Сухомлинського проходить думка про нерозривний зв'язок між книгою та розумовим вихованням учня. «Дитина не бачить краси оточуючого світу, якщо вона не відчула краси слова, прочитаного в книзі». Але до того, як прочитати перше слово, дитина повинна почути читання матері й батька, вчителя, відчути красу художніх образів. «Краса й сила твору торкають серце й хвилюють розум лише за умови, що дитина відчула найтонші відтінки слова ще до того, як навчилася читати» [7, с. 273]. Тому на уроках навчання грамоти перед учителем постає завдання ознайомити учнів з різноманітними відтінками слів, зв'язаними, різними словами на позначення одного й того ж предмета чи явища.

Поставивши перед собою мету навчити молодших школярів мовної та писемної творчості через керовану уяву, можна чітко усвідомити такі завдання: навчити дітей бачити все довкола, відчувати світ, навчити мріяти, фантазувати, залучити дітей у техніку творчості, вести дітей до створення власних творів. Ці завдання реалізуються вже на етапі гри як форми розминки на уроці.

Теоретичними та методологічними джерелами пошуку впровадження таких ігор-вправ стали ідеї, наукова та творча спадщина видатних психологів, педагогів: Ж. Піаже, Л. Виготського, Л. Шарахіної та інших. Саме вони відкрили нам психолого-педагогічні основи вміння людини керувати уявою як пізнавальною здібністю. Спрямовані на розвиток фантазії ігри-вправи підбираються за специфікою впливу на розум дитини так, щоб активізувати розумові процеси, навчити висловлюватися влучно, чітко, красиво.

Гра «Нове використання» (стимулює загальний розвиток і фантазію). Діти повинні придумати нове незвичне викори-

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

стання звичних предметів.

Гра «Звукова межа» (розвиток мовленнєвої чутливості, долання стереотипів). Вимовляється звукова нісенітниця. За звукоритмом і сприйняттям діти намагаються описати почуте: хто це або що це.

Гра «Єдиний початок» (активізує словник, розвиває оригінальність й естетику). Скласти речення із 4–5-ти слів, які би починались на одну з букв: П, к чи І. (Півень писав пісню про птахів. Красиві курчатка клювали крупу.)

Гра «Художник». Уявіть себе художником. Продовжити речення: Дайте мені білу фарбу, і я намалюю... [6].

В умовах постійно зростаючого обсягу інформації, навчального матеріалу, що його має засвоїти дитина, виникає нагальна потреба шукати шляхи ефективного навчання та виховання, приховані резерви розумової активності, підвищення самостійності у пізнанні навколишнього світу, методи і прийоми якіснішого засвоєння дітьми знань, умінь і навичок у різних видах діяльності. Завдання вчителя – не просто дати знання учням, а, насамперед, навчити логічно думати, розмірковувати, порівнювати, робити висновки, установлювати зв'язки, бути здатними до розумової праці. Досягти поставленої мети допомагають різноманітні ігри, серед яких важливе місце належить інтелектуальним іграм.

Дослідження переконують: гра використовується з навчально-пізнавальною, розвивальною і розважальною метою. Вона – один із найефективніших методів навчання, що максимально активізує інтелектуально-практичні та творчі можливості індивіда. Відомо, що молодші школярі найкраще сприймають матеріал під час гри. Суть інтелектуальної гри полягає у переборюванні розумових труднощів. Зовні її результатом є правильна відповідь або перемога у змаганні, а внутрішньо, і це головне, – ті емоції і стани, які супроводжують інтелектуальний процес, набуття особистістю досвіду плідної розумової діяльності, інтелектуальне самоствердження.

Інтелектуальні ігри розвивають розумові здібності, логічне мислення, спостережливість, сприяють розширенню світогляду, тренують пам'ять. У процесі інтелектуальних ігор формуються такі якості, як кмітливість, винахідливість, ерудованість, стійкість характеру, дух суперництва, яскрава емоційність, що приносить дитині радість і насолоду.

Характерні риси таких ігор (за С. Шмаковим):

– вільна розвивальна діяльність, що приймається за бажанням дитини, заради отримання задоволення від самого процесу гри, а не лише від результату;

– творчий, значною мірою імпровізований та дуже активний характер ігрової діяльності (мається на увазі, що гра є «полем творчості»);

– емоційне піднесення діяльності, суперництва, змагання, конкуренція;

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

– наявність правил, що відображають зміст гри, логіку та послідовність її розвитку [8].

Суттєві компоненти інтелектуальних ігор, що можуть бути використані на будь-якому уроці чи занятті:

- збір потрібної інформації;
- пошук невідомого елемента, знань чи алгоритму досягнення мети;
- прийняття рішення (логічний вибір одного шляху з низки можливих);
- подолання перешкод на шляху до встановленої чи обраної мети.

Ефективність розвивально-виховного впливу інтелектуальних ігор залежить від методики педагогічного керівництва ними. Передумовою ефективності розвивально-виховного впливу інтелектуальних ігор є постановка педагогом мети організації гри. Саме постановкою мети здійснюється інтеграція пізнавального змісту позаурочної і навчальної діяльності. Так, відповідно до педагогічної мети, кросворди можуть містити різноманітні пізнавальні завдання, наприклад:

- знайти за малюнком слово, яке відповідає на питання хто?;
- вибрати серед поданих слів (герой, лікар, комар, мотор) те, яке відповідає на питання що?;
- знайти слова-відгадки (ліс, лісочок, пролісок) за заданою схемою складу слова;
- назвати одним словом групу предметів (стіл, шафа, ліжка);
- знайти споріднене слово до записаного (сердечність – серце);
- знайти слово у змісті прочитаного тексту;
- знайти слово за схематичним зображенням предмета [3, с.76].

Формування інтелекту зумовлюється розвитком певних показників психічних процесів: точності зорового, слухового і дотикового сприймання; повноти й детальності описування картини, яку учень бачить уперше; способів свідомого запам'ятовування нового матеріалу (групування, самоконтролю – під час заучування); здатності помічати помилки, неточності в міркуваннях ровесників; гнучкості мислення, що виявляється в доцільному варіюванні способів дій, легкості й швидкості переходу від міркування, що спирається на реальні або зображені предмети, до мислення з опорою на графіки, схеми, числові й буквені формули; словесно-логічного мислення.

Наведемо приклади ігор, що дають позитивні результати щодо розумового розвитку учасників – у них поліпшується розуміння, запам'ятовування, підвищується інтерес до розумової праці.

Гра «Запитайка». У якості матеріалу до гри можна використати будь-який сюжетний малюнок, що має проблемний зміст.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Учням пропонується ставити вчителю питання про все, що учень хоче дізнатись. Якщо вчитель не може відповісти, то виграє учень. Після цього корисно запропонувати йому скласти невелике оповідання за цим малюнком. При цьому слід звернути увагу, на які питання дитина дала сама відповідь, а на які ні. Визначається також характер питань, їх чіткість, осмисленість.

Гра «Добре – погано». Кожне явище можна оцінити з двох боків: як добре і як погано. Наприклад – «дощ».

Добре: дощ полле землю і напоїть рослини.

Погано: не можна гратись на вулиці.

Гра «Балакуче дерево». На макеті дерева прикріплені яблука із перевернутими словами. Умова гри: якнайбільше зірвати яблучок, прочитавши слова-перевертні.

Гра «Здружи слова». Впишіть у клітинки складу так, щоб вони були кінцем попереднього і початком наступного слів.

зір			зан
бан			жан
мо			бус
бай			зка
но			ма

Відповідь: зірка – казан, банка – кажан, море – ребус, байка – казка, нора – рама.

Гра «Чорний ящик». На столі стоїть чорний ящик. Щоб дізнатися що за предмет там лежить, треба поставити ряд запитань. (Діти по черзі ставлять запитання, наприклад: 1. З якого матеріалу? 2. Який за кольором? 3. Істівне чи не істівне? Тощо...)

Гра «Словесний конструктор». Поєднати складу з однаковими номерами, щоб утворилися слова.

• Прочитати назви птахів

4 ро 1 луб 2 ле

3 ва 2,4 ка 1 го

3,4 со 2 ле

(голуб, лелека, сова, сорока)

• Прочитати назви квітів

5 ві 1 пів 4 бу 4 зок 1 ни

3 ви 2 ро 5 бар 2 маш

5 нок 1 ки 2 ка 3 маль

(півники, ромашка, бузок, мальви, барвінок)

• Прочитати імена дівчаток

1 Ма 2 Ні 1,2 на 3,4

4 Ка 3 Га 4 те

3 ли 1,2 ри

(Марина, Ніна, Галина, Катерина).

Пошук спільного. Навмання беруть два слова, мало пов'я-

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

заних між собою, наприклад тарілка та човен. Потрібно назвати якомога більше спільних ознак для цих предметів, відповіді можуть бути стандартними («витвори рук людини», «мають глибину»), особливо цінними є незвичайні, неочікувані відповіді, що дозволяють висвітлити ці предмети зовсім по-новому. Перемагає той, у кого список спільних ознак довший. Можна увести й якісні критерії: нараховувати додаткові бали за оригінальність.

Способи використання предмета. Учитель називає якийсь добре відомий предмет, наприклад, книгу. Необхідно вказати якомога більше різних способів її застосування: «Книгу можна використовувати як підставку для кінопроектора»; «Можна прикрити книгою папери на столі від сторонніх поглядів» та ін. Перемагає той, хто вкаже більшу кількість способів застосування предмета.

Скорочення оповідання. Дітям пропонують прочитати або прослухати коротке оповідання. Його зміст потрібно передати максимально стисло, використовуючи лише одне-два речення. Перемагає той, у кого переказ найкоротший і передає основний зміст. Можливе спільне «шліфування» найбільш вдалих відповідей.

Гра «Склади слово». У грі беруть участь 4 учні. На кожному з них по дві букви п-н, к-р, о-а, а-о. Давши відповідь на запитання, діти швидко складають слово.

1. Два зошити, два листочки, два черевики, дві руки (*пара*).

2. Осінь, зима, весна, літо (*пора*).

3. Житло для лисиці (*нора*).

З метою зацікавлення, стимулювання інтересу учнів до вивчення нового об'єкта, створення ефекту здивування і захоплення, розвитку допитливості, уміння робити припущення та обґрунтовувати їх на уроках можна запропонувати гру «Таємниця чорного ящика». За умовами гри діти повинні відгадати, що знаходиться в чорному ящику. Наприклад, на уроці читання вчитель може покласти у «чорний ящик» речі, які належать герою твору і діставати по черзі. Або запропонувати відгадати ім'я героя, або припустити, яким він може бути. Обов'язковою є аргументація своїх припущень, чому я так думаю. На уроці української мови можна використати цю гру для відгадування словникових слів.

Цікавим завданням для розвитку інтелектуальних здібностей молодших школярів є кросворди, вікторини, цікаві задачі, головоломки, ребуси, анаграми, творчі завдання та ігрові ситуації, які можна запропонувати учням і на уроках читання, математики, української мови, природознавства, основ здоров'я. Так, на уроках читання можна практикувати незавершене читання цікавих історій, зупиняючись до того, як настане розв'язка і запитуючи дітей, як вони вважають, що станеться далі. Це активізує пізнавальну діяльність і читання перетворюється на

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

цікаве заняття, що потребує розумових зусиль, уяви і стимулює бажання читати. Розвитку інтелектуальних здібностей сприяють і уроки, проведені у формі гри, подорожі, змагання.

Отже, робота над творчими завданнями, інтелектуальні ігри стимулюють пошукову діяльність, сприяють оволодінню новими знаннями, вміннями і навичками, що дає позитивні результати щодо інтелектуального розвитку молодшого школяра.

Література:

1. Ватаманюк Г. Інтелектуальна гра як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності старших дошкільників та молодших школярів / Г. Ватаманюк // Початкова школа. – 2008 – №6. – С. 40 – 43.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Дружинин О. Психологія общих способностей / О. Дружинин. – СПб. : Питер, 1999. – 368 с.
4. Краткий психологический словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
5. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченко. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
6. Сохацька Л. Розвиток творчих здібностей молодших школярів / Л. Сохацька // Відкритий урок. – 2006. – №10. – С. 55 – 61.
7. Сухомлинський В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинський // Избр. произведения: в 5 т. Т.3. – К. : Рад. школа, 1979. – 980 с.
8. Шмаков С.А. Культура – досуг – ребенок / С.А. Шмаков. – М. : Просвещение, 1994. – С. 58.

Бартоцак Н. В.*

ОВОЛОДІННЯ УЧНЯМИ НАВИЧКАМИ УСНОГО Й ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті висвітлено наукові засади, а також систему різноманітних методів і прийомів розвитку культури усного й писемного мовлення. В основу роботи покладено думки прогресивних представників педагогіки, досягнення науки (лінгвістики, психології, психолінгвістики та методики), педагогічний досвід самого автора.

Мовно-мовленнєва освіта в Україні передбачає вдосконалення лінгводидактичних стратегій навчального процесу, наближення до вимог сучасного суспільства, яке потребує високоосвічених, інтелектуально розвинених і відданих своїй державі громадян, які легко й вільно можуть спілкуватися між собою, утворюючи статус української мови як рідної й державної. Висока ж культура усного й писемного мовлення – одна з невід'ємних рис усебічно розвиненої людини.

Потребу розвитку усного й писемного мовлення обстоювали видатні педагоги, науковці: В. О. Сухомлинський, Л. В. Скуратівський, М. І. Пентелюк, В. П. Острогорський, Д. М. Овсянико-Куликовський, І. І. Срезневський, В. П. Шере-

* © Бартоцак Н. В.